

II. DISCUȚII ȘI NOTE

Considerații privind iconografia monetăriei histriene în lumina emisiunilor de argint

Gabriel TALMAȚCHI

Moneda a reprezentat, dintr-un anumit moment istoric, fundamentul evoluției societăților umane, fie ca element ce asigură coeziunea corpului civic, fie ca mijloc de plată pentru nevoi, pentru bunul mers al economiei și comerțului. Ea a depins prin toate funcțiile sale (mod de plată, măsură a valorii etc.) de contextul existent, favorabil sau nu emiterii și circulației sale, fiind expresia unei necesități și nu în ultimul rând, a unui joc de interese. Lumea greacă a creat și utilizat un instrument extrem de fin economic și social¹, iar rolul monedei a evoluat și s-a amplificat trecând prin arhaism, clasicism și elenism, fiecare etapă istorică punându-și totodată amprenta iconografică, epigrafică și ponderală asupra ei. Din punct de vedere simbolic, moneda a fost o caracteristică a unui polis independent sau autonom².

Emiterea monedei capătă în lumea grecească, specifică secolului al V-lea a.Chr., un caracter aproape generalizat, fiind expresia deciziei unui oraș de a emite (cu alte cuvinte a suveranității, prin imprimarea însemnelor locale) și a dispune de un instrument într-o cantitate suficientă și circulatorie, cu o valoare definită și impusă la un curs intern, conform cu interesele autorității. Monedele autonome ale cetății milesiene dobrogene cuprind totalitatea tipurilor și variantelor de emisiuni monetare produse în atelier, în regim de independență politică și economică³. Ele au fost o expresie a suveranității⁴, a capacității coloniei de a-și crea un instrument propriu de plată, de dorit a fi utilizat și a obține profit⁵ pe piața locală mai întâi, și apoi, dacă a fost validat și acceptat, pe o arie mai largă (inter-*chora* și chiar mai departe). Propria legitimare prin intermediul monedei oferea prestigiu și prosperitate.

Este cu predilecție cazul cetății Histria, cea mai veche colonie întemeiată de milesieni în Pontul Stâng, fie pe la 657/656 a.Chr. (după Eusebios/Hieronimos)⁶, fie în al doilea sfert al secolului al VII-lea a.Chr.

¹ D. Seaford, *Reciprocity and ritual: Homer and tragedy in the developing City-State*, Oxford, 1994, *passim*; S. Von Reden, *Exchange in Classical Greece*, Londra, 1995, *passim*; C. Grandjean, *Introduction*, RN, 157, 2001, p. 11.

² E. Will, *Les sources des métaux monnayés dans le monde grec*, în *Rythmes de la production monétaire, de l'antiquité à nos jours*, Actes du Colloque International organisé à Paris du 10 au 12 Janvier 1986 par la Monnaie de Paris, le Centre National de la Recherche Scientifique et le Séminaire de numismatique Marcel Hoc de l'Université Catholique de

Louvain, ed. G. Depeyrot, T. Hackens, G. Moucharte, Louvain-La-Neuve, 1987, p. 102.

³ R. Capelli, *Manuale di Numismatica*, Milano, 1961, p. 21.

⁴ Th.R. Martin, *Sovereignty and Coinage in Classical Greece*, Princeton University Press, 1985, *passim*.

⁵ C.M. Kraay, *Hoards, Small Change and the Origin of Coinage*, JHS, 84, 1964, p. 91.

⁶ Al. Vulpe, *En Marge de Ps.-Scymnus 766-770*, în *Premier Âge du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire*, Actes du Colloque International, septembre

(după Pseudo-Skymnos)⁷. În primii 100 de ani de la fondare, orașul a cunoscut o armonioasă evoluție, devenind un important centru comercial, ca în cazul celei mai mari părți a coloniilor milesiene din Pont⁸, el fiind ordonat, din punct de vedere al structurii urbane⁹, în două unități separate, a așezării civile și a acropolei cu zona sacră (templele lui Apollon Iatros, Zeus și Afrodita)¹⁰. În cazul așezării civile, informațiile arheologice o datează începând cu sfârșitul secolului al VII-lea și până spre sfârșitul secolului al VI-lea a.Chr¹¹. Această ultimă secvență cronologică prezintă, din punct de vedere arheologic, o îndesire accentuată a nivelurilor, desemnând o intensificare a locuirii, însoțită de prezența a numeroase ateliere meșteșugărești¹². Se pare că în perioada de început s-a acordat prioritate comerțului și finanțelor, ulterior acordându-se o mare atenție activității meșteșugărești la scară „industrială”¹³.

Încă din secolul al V-lea a.Chr. cetatea începe să emită monedă de bronz (mai întâi turnată și apoi bătută) și de argint (didrahme și subdiviziuni ale sale)¹⁴. Acest fapt poate fi considerat ca fiind cea mai mare formă de manifestare a forței sale economice. Se pare că începutul emiterii are un rol mai degrabă de afirmare a autonomiei centrului, „o cuantificare a statutelor și drepturilor civice”¹⁵, înlocuind modele de schimburi tradiționale semi-monetare cu capacități pasibile de a fi cuantificate. Totodată, secolul al V-lea a.Chr. înseamnă pentru cetate dezvoltarea, în cadrul regimului democratic, a instituțiilor specifice comunității existente¹⁶. Înființarea unui atelier monetar la Histria și apariția monedei reprezintă o etapă superioară de dezvoltare a polisului grec, satisfăcându-se astfel diferite cerințe ce au apărut din nevoia de colaborare cu autohtonii sau între comunitățile grecești ca atare, ca un auxiliar esențial pentru schimburi. Deja în secolul al IV-lea a.Chr. când aceeași cetate domină comerțul pe arii extinse de la nordul și sudul Dunării, are loc emiteria celei mai mari serii de monede de argint (din punct de vedere cantitativ), fiind considerate și cele mai frumoase exemplare din seriile histriene datorită stilului abordat. Ele, așa cum se

1993, Tulcea, 1997, p. 181-185; G.R. Tsetskhladze, *Greek Penetration of the Black Sea, The Archaeology of Greek Colonisation*, în *Essays Dedicated to Sir John Boardman*, ed. G.R. Tsetskhladze, F. De Angelis, Oxford University School of Archaeology, Monograph 40, Oxford, 2004, p. 117.

⁷ Asupra discuțiilor privind veridicitatea celor două date cronologice vezi E. Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, 2, 1951, 2, p. 46-60; P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, StCl, 4, 1962, p. 49-69; S. Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, SCIV, 15, 1964, 2, p. 251-257; eadem, *Poziția Histriei arhaice în cadrul cronologiilor secolelor VII-VI î. e. n.*, SCIV, 16, 1965, 4, p. 663-674; eadem, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în epoca arhaică. Săpături 1955-1960*, în *Histria*, II, București, 1966, p. 38-39; R. Ocheșeanu, *Histria, cel mai vechi oraș din România, în File din istoria unui vechi ținut românesc*, I, Constanța, f.a., p. 44; P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (I)*, Pontica, 18, 1985, p. 46-48; M. Coja, *Greek Colonists and Native populations in Dobrudja (Moesia Inferior): The Archaeological Evidence*, in *Greek Colonists and Native Populations, Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of Emeritus Professor A.D. Trendall, Sydney 9-14 July 1985*, ed. J.P. Descoeudres, Oxford, 1990, p. 160-161; Al. Avram, *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci*, Symposia Thracologica, 7, Tulcea, 1989, p. 71; G.R. Tsetskhladze, *op.cit.*, p. 117.

⁸ P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice*, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 215.

⁹ Idem, *Însemnări arheologice. Noi cercetări și ipoteze cu privire la topografia și urbanismul Histriei*, Pontica, 33-34, 2000-2001, p. 186.

¹⁰ S. Dimitriu, *Fizionomia cartierului de locuințe extra-muros de la Histria în perioada arhaică*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 226-228; P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (II)*, Pontica, 19, 1986, p. 20.

¹¹ S. Dimitriu, în *Histria*, II, București, 1966, p. 37.

¹² M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI-I î.e.n.*, SCIV, 13, 1962, 1, p. 19.

¹³ I. Montanelli, *Istoria grecilor*, București, 1995, p. 116.

¹⁴ O. Iliescu, *Cel mai vechi sistem monetar adoptat pe teritoriul de azi al României*, *Viața economică*, V, 4 (180), 27 ianuarie, 1967, p. 11; C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, București, 1973, p. 36; O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Callatis et Tomis aux Ve – IIe siècles av. notre ère*, în *Actes du 8ème Congrès International de Numismatique, New York-Washington, septembre 1973*, Paris-Bâle, 1976, p. 88-93; Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în *Simpozion Chișinău 2000*, p. 32.

¹⁵ Z. Petre, *Histria. Spațiu și organizare politică în sec. VII-V a.Chr.*, SCIVA, 54-56, 2003-2005, p. 45.

¹⁶ *Ibidem*, p. 51.

cunoaște, au fost destinate utilizării în tranzacțiile cu populația autohtonă și nu par a fi fost folosite pe piața orașului sau a imediatelor împrejurimi¹⁷. La acestea se adaugă emiterea numeroaselor tipuri monetare realizate în bronz, pe întreaga perioadă a epocii elenistice. Legătura dintre dezvoltarea economică și comercială și cea mai fastă perioadă de emitere a pieselor de argint în cetate este demonstrată de același fenomen manifestat la mii de km depărtare în marea masă a polisurilor grecești; amintim, spre exemplu, o situație identică în colonia Zancle (odată cu amplificarea traficului pe rute comerciale existente în vestul Mării Mediterane)¹⁸ etc.

Reprezentările iconografice corespund unor zeități, probabil de mare importanță pentru populația din cetate și nu numai, ele fiind însoțite de elemente specifice care le definesc prin caracteristici și atribute. De aceea, faptul că realizările de pe monedele autonome ale artei coloniale grecești din bazinul pontic, cu precădere de pe țărmul vestic, nu se pot ridica, pe ansamblu, la nivelul celor din Grecia continentală, poate fi înțeles și tratat ca atare, în funcție de realitățile existente și mai ales de resursele folosite. Pentru începutul activității monetare a atelierului, putem lua în considerație aducerea unor meșteri gravori din centre importante ale lumii grecești din epoca respectivă, așa cum se întâmpla cu arhitecții și cu sculptorii¹⁹. Ulterior, probabil, au fost folosiți meșteri-artiști locali sau din zonă, care ar fi fost deja capabili să preia ștafeta de la cei anteriori.

Ca observație generală, ca și în arta greacă, imaginea redă mișcarea de la dreapta la stânga²⁰, foarte rar invers, personajele feminine sunt de cele mai multe ori greu de diferențiat de cele imberbe masculine și poate, ca rezultat al desăvârșirii unor simboluri locale, reversurile par superioare aversurilor, din punct de vedere iconografic, calitativ și ca diversitate în reprezentarea detaliilor. Și, nu în ultimul rând, reprezentările divinităților prezente pe aversul exemplarelor aparținătoare diverselor tipuri monetare sunt „copii” ale portretelor unor statui, imagini din frize sau metope prezente în polisuri în locuri publice și particulare (piețe, temple, sanctuare etc.), fapt atestat și în alte zone coloniale apropiate sau mai puțin apropiate de coasta vest-pontică²¹. Unele diferențe de execuție ar fi posibil să reflecte talentul caracteristic fiecărui artist monetar implicat în desfășurarea procesului monetar. În general, în lumea greacă, folosirea unor anumite divinități a fost considerată ca o practică de omagiere a unor secvențe memorabile sau a unor zeități întemeietoare pentru polisul respectiv²². În perioada clasică, asistăm la generalizarea apariției pe aversul monedelor a capului unei divinități, iar pe revers a atributelor însoțitoare. În general, toate tipurile existente pentru centrele emitente sunt definite de zeități locale²³. Este sigur că prezența unor zeități pe monede depinde, printre altele, și de semnificația și simbolistica religioasă a cetății²⁴, ori viața

¹⁷ M. Coja, *op. cit.*, p. 37-38.

¹⁸ A. Cutroni Tusa, *Recenti studi e ricerche sulla monetazione della Sicilia Antica*, Kokalos, 26-27, 1980-1981, p. 370.

¹⁹ J.C. Poursat, *Grecia preclasică de la origini până la sfârșitul secolului VI. Istoria Greciei antice*, I, București, 1998, p. 137-138; Z. Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea Romană (sec. I-III p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 46.

²⁰ J.J. Winckelmann, *Istoria artei antice*, I, București, 1985, p. 235.

²¹ M. Kobylina, *La sculpture antique sur le littoral nord de la Mer Noire*, Moscova, 1972, p. 19; M.J. Price, B.L. Trell, *Coins and their cities. Architecture on the ancient coins of Greece, Rome and Palestine*, Londra, 1977; D. Castrizio, *La kointhie kyné nelle emissioni monetali e nella statuaria di età classica*, NAC, 27, 1998, p. 83-101.

²² S. Psoma, *La Grèce et les Balkans à l'époque archaïque et classique*, în *International Numismatic Commission, A Survey of Numismatic Research 1996-2001*, ed. Carmen Alfaro, A. Burnett, XIII Congreso Internacional de Numismática, Madrid, 15-19 Septiembre 2003, International Association of Professional Numismatists, Special Publication, 14, Madrid, 2003, p. 60; L. Lacroix, *A propos de quelques héros de la légende troyenne selon le témoignage des monnaies grecques*, în *Travaux de Numismatique Grecque offerts à Georges Le Rider*, ed. M. Amandry, S. Hurter, D. Bérend, Londra, 1999, p. 207-214.

²³ D. Gerin, C. Grandjean, M. Amandry, Fr. de Callatay, *La monnaie grecque*, Paris, 2001, p. 87.

²⁴ P. de la Perriere, P. Colombani, *La Numismatique*, 1979, p. 61.

religioasă de la Histria este cunoscută ca fiind foarte dinamică²⁵. S-au emis monede de argint și bronz, ale căror valori puteau fi recunoscute ca atare pe piața locală sau în exteriorul său, în mediul autohton și grec. În mod normal, suntem reticenți a oferi anumite valori pieselor de bronz emise de către cetățile vest-pontice dobrogene, așa cum se întâmplă destul de des și în cazul a numeroase alte monede de bronz ale unor cetăți din lumea greacă²⁶. Fie că sunt submultipli, fie uniți inferioare ale sistemului monetar, ele au fost realizate pentru a ușura tranzacțiile interne și numai rareori, și atunci accidental (pentru secolul al V-lea a.Chr.), pe cele externe. Atelierul histrian a emis numeroase tipuri monetare autonome, imprimate în argint și bronz. Pe ele sunt figurate diverse personaje feminine și masculine existente în panteonul grec, a căror imagine a fost utilizată în decorul a monedelor. La acestea trebuie adăugate reprezentările din fauna specifică Pontului Euxin (mamifere și păsări). Cu alte cuvinte, au fost alese reprezentări ale zeilor, ale eroilor, vegetale și animaliere. De asemenea, după cum aminteam anterior, cele mai multe dintre ele sunt însoțite, mai puțin pe avers și mai mult pe revers, de atributele specifice, care explică și domeniile lor de competență, uneori complementare. Din punct de vedere artistic, constatăm o diversitate în execuție, stilul fiind impus și în funcție de perioadă sau de posibilitățile financiare și economice pe care le avea cetatea, încadrându-se, de regulă, într-o anumită circulație a fenomenului artistic. Totodată remarcăm, în general, foarte buna realizare și conservare a reliefurilor. Ele nu au fost, după părerea noastră, alese întâmplător, ci corespund unui context spiritual și simbolistic specific lumii grecești, al fondării, al miturilor, al unor curente artistice și religioase, al diferitelor perioade de creație²⁷ etc. De asemenea, alternanța tipurilor monetare a fost pusă, în general, fie pe seama unor evenimente politice majore, fie în relație cu unele cerințe monetare²⁸. Nu trebuie neglijată posibilitatea ca multe din reprezentările iconografiei monetare să fi fost inspirate din arta templelor locale, din statuarie etc.²⁹, deși tot atât de mult inspirația artistică s-ar putea datora artei grecești universale, specifică fiecărei comunități elene și în același timp tuturor. Am întui poate, în acest sens, o influență a unor ateliere din sudul Italiei, măcar teoretic din punct de vedere iconografic, tot așa cum o influență artistică a Atenei se poate identifica în iconografia aceluiași atelier din sudul peninsulei italiice³⁰. În lumea greacă arhaică și clasică a fost preferată implicarea în artă a două teme, sacrul (divinitatea) și profanul (eroul), fapt ilustrat inclusiv în iconografia monetară. În perioada elenistică ne îndreptăm în artă spre social și civil, cele două teme anterioare (mai ales cea eroică) devenind din ce în ce mai puțin vizibile. Elementul mitologic rămâne în continuare palpabil și din nevoia de a personifica variatele aspecte ale vieții cotidiene (familiale și oficiale), inclusiv sentimentele umane.

Cele mai numeroase și cunoscute piese de argint emise de Histria în epocă autonomă sunt cele ce prezintă pe avers două capete imberbe (dintre care unul inversat), iar pe revers acvila ce se repede spre delfin sau îl ține deja în gheare. Cele două capete masculine de pe avers au suscit de-a lungul timpului oferirea unor varii soluții pentru descifrarea simbolismului sau a semnificației lor. Din punctul nostru de vedere³¹, credem, în limita supoziției, că avem de a face, la fel ca în cazul celorlalte emisiuni monetare

²⁵ C. Domăneanțu, *Histria. Topografia ariilor sacre în epoca greacă*, SCIVA, 54-56, 2003-2005, p. 102.

²⁶ O. Picard, *La valeur des monnaies grecques en bronze*, RN, 153, 1998, p. 8.

²⁷ Despre diversele aspecte ale religiei în Grecia antică vezi S. Price, *Religions of the Ancient Greeks*, Cambridge, 1999, *passim*.

²⁸ D. Gerin, C. Grandjean, M. Amandry, Fr. de Callataÿ, *op.cit.*, p. 88.

²⁹ M. Kobylina, *op.cit.*, p. 19; M.J. Price, B.L. Trel, *op.cit.*,

passim; D. Castrizio, *op.cit.*, p. 83-101.

³⁰ R.R. Holloway, *Art and Coinage in Magna Graecia*, Bellinzona, 1978, p. 54-55.

³¹ La care adăugăm și o părere foarte recentă, conform căreia cele două capete imberbe reprezintă capete de *kouroi*, iar cum în sculptură această ipostază i-ar aparține în special lui Apollon, această zeitate ar fi, probabil, și cea prezentă pe monede, vezi F. Panait-Bîrzescu, *Cele mai timpurii monede histriene de argint. Considerații stilistice și iconografice*, SCIVA, 54-56, 2003-2005, p. 218.

de la Histria, cu reprezentarea unei zeițe, probabil Apollon dacă corelăm imaginea de pe piese cu reprezentarea statuii lui Apollon de la Rhodos³², fiind cunoscută tendința inspirării artiștilor după monumentele aflate „în picioare”, chiar dacă poate interveni o anumită originalitate în modul de realizare, diferit executat de la un meșter la altul. Sigur că avem de a face, de fapt, cu un model statuar care s-a putut coborî, din punct de vedere artistic, până pe monedă, prin gravură, totul corespunzând unui stil de redare specific epocii sau școlilor artistice din perioadă. De asemenea, redarea „inversă” a celor două capete de pe aversul monedelor emise de Histria, antitetică, pe lângă ineditul lor în afara oricărei discuții, ar corespunde unei compoziții artistice grecești, bazată pe un principiu dinamic, adică pe o mișcare și un ritm conectate la un echilibru mecanic³³. Astfel, s-ar da un sens simbolic unei aranjări deja considerată bizară, explicația concentrându-se în simetria mecanică, oferindu-se o impresie de vârtej, bulboană, învolburare, ceea ce, în mod logic, ne-ar conduce spre o personificare a Istrului, a Pontului, a amândurora sau a curenților marini. S-a afirmat și că inversarea celui de al doilea cap, inclusiv prezența ambivalenței, s-ar putea explica doar de necesitatea de a rezolva în chip fericit probleme legate de ordonarea imaginii din interiorul câmpului monetar³⁴. Totodată, amintim și faptul că cele două capete nu apar pe aversul monedelor inversate întotdeauna în aceeași direcție, variind, când la cel din stânga, când la cel din dreapta, ceea ce ar sugera o inconstanță de aplicare a ștanțelor între avers și revers³⁵. Reprezentarea luată în discuție rămâne un „fenomen unic”³⁶ și de apreciat în consecință. În lumea greacă mai sunt reprezentate, pe aversul unor monede ale centrului sicilian de la Panormos, două capete umane masculine, dar așezate spate în spate (janiforme), deci nu inversate, unul privind spre stânga, iar celălalt spre dreapta³⁷. Aproximativ aceeași imagine de avers (probabil satyri) apare și pe diabolii emiși de Thasos între anii 404 și 340 a.Chr., respectiv pe drahmele emise la Tenedos, dar sub forma a două capete văzute din profil și orientate în direcție opusă (stânga-dreapta), dintre care unul masculin și altul feminin (piese emise între anii 450 și 387 a.Chr.)³⁸. De asemenea, mai merită făcută și o ultimă observație: reprezentarea unei figuri ori a unor figuri umane sau mitice „din față” cunoaște o vechime mare în ceea ce privește, în general, arta monetară greacă³⁹. Iar, pe de altă parte, redarea antitetică a două figuri este și o prezență constantă în ceea ce privește reprezentările realizate în monetăria milesiană⁴⁰.

Reversul acestor monede ne prezintă imaginea unei acvile (*Haliaetus albicilla*)⁴¹, care se repede spre delfin sau îl ține deja în gheare. Reprezentarea rămâne doar la statut de simbol, întrucât acvila nu poate ridica în aer un delfin⁴². Delfinul însă, spre diferență de acvilă, pare să aparțină mai multor specii, așa

³² M. Golescu, *Tot monetele dela Histria*, BSNR, 27-28, 1933-1934, 81-82, p. 96.

³³ G.F. Hill, *L'Art dans les monnaies grecques, Pièces choisies reproduites en agrandissement et décrites*, Paris-Bruxelles, 1927, p. 17.

³⁴ F. Panait-Bîrzescu, *op.cit.*, p. 216.

³⁵ G. Severeanu, *Despre drahma istrieană*, BSNR, 15, 1920, 33-34, p. 23.

³⁶ D. M. Pippidi, *I greci nel basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 72; G.K. Jenkins, *Monnaies grecques*, Paris, 1972, p. 136; C.M. Petolescu, recenzie la G.K. Jenkins, *Monnaies grecques, Paris, 1972*, CN, 3, 1980, p. 232.

³⁷ R. Calciati, *Corpus Nummorum Siculorum: La Monetazione di bronzo*, 1983, Roma, p. 345, nr. 95.

³⁸ I. Touratsoglou, E. Tsourti, *The Aegean on the Coins*,

Atena, 2001, p. 18-19.

³⁹ M. Gramatopol, *Quelques considérations sur l'art monétaire de la Grande-Grèce et de la Sicile*, Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, série Beaux-Arts, 1, 1972, 9, p. 9.

⁴⁰ P. P. Franke, M. Hirmer, *Die griechischen Münzen*, München, 1972, p. 130.

⁴¹ W. Knechtel, *Orașul Istros și importanța lui monetară. Traducere după B. Pick*, 2. *Monetele*, BSNR, 14, 1917, 28, p. 63; S. Haimovici, V. Mihăilescu-Bîrlița, *Izvoare numismatice și unele date privind fauna antică din arealul Pontului Euxin*, SCN, 11, 1997, p. 70, nr. 15, 16, 19, 71, nr. 22, 25-26; L. Munteanu, *Despre emiterea monedelor de tip Koson*, ArhMold, 26, 2003, p. 245.

⁴² S. Haimovici, V. Mihăilescu-Bîrlița, *op. cit.*, p. 68.

cum ar fi *Delphinus delphis ponticus*⁴³, *Tursiops truncatus ponticus*⁴⁴ și *Phocaena phocaena*⁴⁵ (pentru cazul când apare o ridicătură pe cap). Uneori acesta apare disproportionat, raportare făcută la dimensiunile acvilei⁴⁶. Reprezentarea delfinului a mai fost explicată printr-o „paradigmă vizuală exegetică”, fiind de fapt intenția de a ilustra un pește, resursele marine locale, de a simboliza activitatea piscicolă specifică tuturor coloniilor milesiene din Pont, mai ales la Histria, Olbia și Sinope⁴⁷. Dar prezența sa pe aversul sau reversul unor monede din lumea greacă, în unică, dublă sau triplă ipostază, este un fapt dat, dacă ne gândim la reprezentările prezente la Thera (525-510 a.Chr.)⁴⁸, Karpathos (500 a.Chr.)⁴⁹ etc. Totodată, s-a exprimat și asocierea dintre delfin și mare, simbolismul fiind sugestiv⁵⁰.

Acvila, din punct de vedere simbolic, este o emblemă a supremației și a puterii supreme⁵¹, rege al păsărilor⁵², iar delfinul a reprezentat un simbol al regenerării, al prudenței, fiind legat de apă, considerat un maestru al navigației⁵³. Pasărea a mai fost asociată cu vulturul marin⁵⁴ sau doar cu un vultur⁵⁵. Prezența vulturului pe reversul unor exemplare emise în lumea greacă este un fapt destul de des remarcat, ca de exemplu la Siphos (începutul secolului al V-lea a.Chr.)⁵⁶. Reprezentarea acvilă/delfin a devenit unul din simbolurile de rezistență în timp pentru Histria, fiind prezentă, cu excepția monedei „cu roata”, pe toate celelalte emisiuni monetare apărute în atelierul coloniei milesiene în epocă autonomă, ca și pe pondurile cetății din aceeași perioadă⁵⁷. Ca și în întreaga lume greacă, imaginea zoomorfă devine o marcă oficială, exprimând chiar o apropiere cotidiană, o intimitate între oameni și animale⁵⁸, exprimată prin intermediul artei monetare antice⁵⁹. De asemenea, simbolistica parasemon-ului histrian a mai fost explicată printr-o pedepsire alegorică, prin care acvila pedepsea „lăcomia delfinului”⁶⁰, scena fiind considerată „iureșul

⁴³ O.A. Anastasiu, *Este Marea Neagră săracă în pești ?*, București, 1940, p. 37; S. Haimovici, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 70, nr. 15, p. 71, nr. 26.

⁴⁴ O.A. Anastasiu, *op. cit.*, p. 37; S. Haimovici, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 70, nr. 15.

⁴⁵ O.A. Anastasiu, *op. cit.*, p. 37; S. Haimovici, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 70, nr. 16.

⁴⁶ S. Haimovici, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 70, nr. 19 și p. 71, nr. 22.

⁴⁷ M. Gramatopol, *Artă și Arheologie Dacică și Romană*, București, 1982, p. 156; V.F. Stolba, *Fish and Money: Numismatic evidence for Black Sea Fishing*, ed. T Bekker-Nielsen, Black Sea Studies 2, Aarhus, 2005, p. 115.

⁴⁸ I. Touratsoglou, E. Tsourti, *op. cit.*, p. 81.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 100-101.

⁵⁰ D.M. Pippidi, *Studii de Istorie și Epigrafie*, București, 1988, p. 134.

⁵¹ I. Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, 1999, p. 491.

⁵² J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, III, București, 1995, p. 478.

⁵³ *Iidem*, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, I, București, 1994, p. 439.

⁵⁴ M.F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 354-355.

⁵⁵ P.O. Karyškovskij, *Ob izobraženii orla i del'fina na monetah Sinopy, Istrii i Ol'vii*, în NAP, 1982, p. 80-98; J. Hind, *Eagles and Dolphins — the Coins of Sinope, Istria and Olbia in the Fifth and Fourth Centuries B.C.*, în *Trade in the Black Sea in the Archaic and Classical Periods, Abstracts of Papers of the IXth Symposium at Vani, Dziebani Suppl. 1*, Tbilisi, 1999, p. 48-49.

⁵⁶ I. Touratsoglou, E. Tsourti, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁷ R. Netzhammer, *Dioscurii în Tomis*, BSNR, 10, 1913, 20, p. 32; L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ, 50, 1917, p. 76, nr. 7; C. Moisil, *Ponduri inedite sau puțin cunoscute din Histria, Callatia și Tomi*, SCN, 1, 1957, p. 260; E. Condurachi, D.M. Pippidi, D. Tudor, S. Dimitriu, V. Zirra, M. Coja, V. Eftimie, P. Alexandrescu, Em. Popescu, D. Berciu, C. Preda, *Șantierul arheologic Histria*, Materiale, 4, 1957, p. 84, fig. 64; C. Preda, *Ponduri antice inedite de la Callatis și Histria*, SCN, 1, 1957, p. 303; *idem*, *Contributions à l'étude du système pondéral d'Histria*, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 451; *idem*, *Pond histrian descoperit în satul Istria (jud. Constanta)*, SCN, 7, 1980, p. 117; R. Ocheșeanu, *Măsurile ponderale recent descoperite la Histria*, BSNR, 86-87, 1992-1993 (1996), p. 244, nr. 2-3.

⁵⁸ G. Rachet, *Dicționar de Civilizație Greacă*, București, 1998, p. 33.

⁵⁹ P.A. Besombes, *La place de l'animal dans l'iconographie monétaire grecque et romaine*, în *Les Animaux dans la monnaie antique*, Perpignan, 1999, p. 5 și 11.

⁶⁰ O.A. Anastasiu, *op. cit.*, p. 39.

vulturului împotriva delfinului lotru”⁶¹, datorat problemelor de aprovizionare prin pescuit, în ceea ce privea prinderea peștilor din Marea Neagră, pe fondul înmulțirii accentuate a delfinilor.

Menționăm că prezența parasemon-ului „acvilă pe delfin” a fost constatată pe reversul monedelor a trei colonii milesiene din bazinul pontic, și anume Histria, Olbia și Sinope⁶². Deși emblemă orășenească, ea a fost considerată un complex artistico-cultic (spiritual, dar și inspirată din lumea naturală), care face trimitere la doi zei, primordialii ca adorare la Milet și în coloniile sale, Apollon (delfinul) și Zeus (acvila)⁶³. Mai mult, sensul sacru al emblemei era accesibil pentru populația de altă etnie decât cea greacă din zonă. Pornind de la mitologia indo-europeană, vulturul reprezenta cerul („lumea de sus”), iar delfinul era stăpânul adâncurilor („lumea de jos”), contopirea lor oferind sensuri și simboluri cosmologice⁶⁴. Totodată comunitatea reversului monetar în mai multe centre coloniale milesiene a fost explicată și ca expresia unui mit comun de fondare⁶⁵. Nu în ultimul rând, o altă ipoteză privind originea imaginii de pe reversul monedelor histriene pare a fi cea corintiană sau attică; mai exact, ca și la Olbia⁶⁶, acvila (ca reprezentare și poziționare, orientare etc.).

Prima serie, cvasi-unitară prin stilul și tehnica executării⁶⁷, este trădată de câteva detalii specifice gravurii reprezentative artei perioadei arhaice (pl. V, nr. 5), printre care caracterul static al imaginilor⁶⁸. La aceasta se adaugă, în mod concret, formele globulare și detaliile proeminente. Reversul ilustrează o tehnică remarcabilă⁶⁹, prin depresiunea rectangulară imprimată în metal, așa-numitul *quadratum incisum* obținut prin presare cu ajutorul unei unelte speciale⁷⁰, procedeu apărut și perfecționat în Grecia Mare și sudul Italiei încă de la sfârșitul secolului al VI-lea a.Chr (530-510⁷¹) sau odată cu a doua jumătate a aceluiași secol⁷², întâi la Sybaris, Metapont, Crotona, apoi la Caulonia, Poseidonia etc.⁷³.

Tehnica incusă, proprie monetărilor din Italia de Sud, nu provine din Grecia, așa cum ar fi de așteptat, ca și multe din inovațiile cunoscute în activitatea monetară. Caracterul său particular a născut vii dezbateri și comentarii⁷⁴, dar studii aprofundate au dovedit faptul că monetăriile din Sybaris și Metapontum ar fi

⁶¹ *Ibidem*, p. 45-46.

⁶² Pentru Olbia găsim analogii în SNG Black Sea, pl. XIX-XX, nr. 402-413, 428-450, pl. XX, nr. 439-446, pl. XXVII, nr. 647-660 și SNG Stancomb, pl. XX, nr. 423-425; pentru Sinope găsim analogii în SNG Black Sea, pl. LI-LIV, nr. 1374 — 1491 și SNG Stancomb, pl. XXXI-XXXV, nr. 752-777.

⁶³ P.O. Karyškovskij, *op.cit.*, p. 90.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 90-91.

⁶⁵ L. Ruscu, *Despre reprezentarea vulturului pe delfin pe monedele de la Sinope, Histria și Olbia*, în *Studii de Istorie Antică, Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Bibliotheca Musei Napocensis, XX, Cluj-Napoca, 2001, p. 81-91; eadem, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002, p. 205-206; R.M. Feraru, *Cultura în cetățile grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre*, Timișoara, 2006, p. 40.

⁶⁶ V.P. Alekseev, *O monetnom iskusstve Ol'vii klassičeskogo i ranneellinističeskogo vremeni*, Stratum plus, 1999, 6, p. 76-77.

⁶⁷ C. Preda, *Über die Silbermünzen der Stadt Istros*, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 78.

⁶⁸ G. Bordenache, *Antichitatea. Arhitectura și artele plastice*, București, 1959, p. 34.

⁶⁹ N.K. Rutter, *The Greek Coinages of Southern Italy and Sicily*, Londra, 1997, p. 17.

⁷⁰ F. Panvini Rosati, *Introduzione alla Numismatica antica*, Roma, 1963, p. 55; M. Radnoti Alföldi, *Gli inizi della monetazione nel Mediterraneo fino alle guerre persiane*, în *La moneta greca e romana*, Roma, 2000, p. 24.

⁷¹ M. Gramatopol, *Artele miniaturale în antichitate*, București, 1991, p. 217 și 238.

⁷² L. Lacroix, *Monnaies et colonisation dans l'Occident grec*, Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres, Mémoires, Deuxième série, Tome LVIII, fasc. 2, Bruxelles, 1965, p. 9.

⁷³ L. Breglia, *La coniazione incusa di Magna Grecia e la sua attuale problematica*, Annali, Istituto Italiano di Numismatica, 3, 1956, p. 23-37; R. Capelli, *op.cit.*, p. 22; L. Lacroix, *op.cit.*, p. 9; M. Gramatopol, *Quelques considérations sur l'art monétaire de la Grande-Grèce et de la Sicile*, Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, série Beaux-Arts, București, 1, 1972, IX, p. 5; idem, *Artă și Arheologie Dacică și Romană*, București, 1982, p. 217.

⁷⁴ P. Naster, *La technique des monnaies incuses de Grande Grèce*, RBN, 93, 1947, p. 5-17; G. Gorini, *La monetazione incusa della Magna Grecia*, Milano, 1975, *passim*.

început pe la 550 să utilizeze această tehnică, datorită unei convenții monetare încheiate între state-orașe (având o explicație economică)⁷⁵. De fapt, patru orașe aheene din Italia de Sud (Metapont, Sybaris, Crotona și Caulonia) au emis monede incuse de pe la 550 și până la 510 a.Chr.⁷⁶, folosind aceleași module și greutatea, dar tipuri iconografice diferite⁷⁷. Imprimarea pătratului nu a avut o viață lungă, acest procedeu fiind abandonat cel mai târziu de Metapontum și Crotona în perioada 440-430 a.Chr.⁷⁸ După alte opinii, modelul incus dispare odată cu sfârșitul secolului al V-lea a.Chr.⁷⁹ În general, procedeu s-a aplicat pe monede pe care imaginea zoomorfă este din punct de vedere numeric predominantă, manifestând un pregnant realism⁸⁰.

După cum am amintit mai sus, pe aversul acestor monede apar cele două capete, în acest caz cu detalii ce trădează eventual o vârstă înaintată, văzute din față, dintre care unul (cel din stânga sau din dreapta) este inversat. Pe această primă serie, unul dintre capete (cel așezat în poziție normală) are o pieptănătură ridicată, vâlvoi, cu părul sub forma unor țepi alungiți, fața contractată, ochii bulbucați. Alteori, același cap prezintă însă un păr lins, așezat în șuvițe. Al doilea cap, întors, are părul organizat în bucle strânse, sub forma unor perle, de mici dimensiuni, onduleurile fiind caracteristice, fața având trăsături senine, cu privirea îndreptată în jos. Interesantă este dispariția părului pe anumite porțiuni la unele exemplare, în general fiind redat foarte palid, probabil mai degrabă sugerat⁸¹. Conform unei păreri recente, la unele exemplare cele două capete par văzute mai mult din profil (ca și toate detaliile anatomice în relief ale chipului), cu excepția gurii, a unui ochi și a unui obraz⁸². Este stabilită deja existența în cadrul acestei serii a trei etape stilistice⁸³. Modul de redare, greoi, arhaic, masiv chiar, ar corespunde unui stil sever⁸⁴. Reversul monedelor din această serie prezintă parasemon-ul cetății, cu o acvilă într-o ipostază rigidă, detaliile pierzându-se în „greutatea” imaginii. Acvila, ca și în cadrul seriei următoare, pare să ciugulească delfinul, acesta din urmă găsimdu-se la îndemâna ei, fiind ancorat de gheare. Ea este înclinată față de axul central al câmpului monetar, spre partea stângă, iar coada este redată sub forma a cinci sau șase nervuri individualizate.

A doua serie se aseamănă mult cu prima, dar prezintă un stil evoluat⁸⁵, mult mai aproape de realism⁸⁶, cu o lejeră modificare stilistică relevantă a detaliilor de pe avers și revers, care capătă dimensiuni mai mari, mai „pline” (pl. V, nr. 4). Totodată, observăm forma neregulată, de obicei ovală, a pastilei monetare,

⁷⁵ D. Gerin, C. Grandjean, M. Amandry, Fr. de Callatay, *op.cit.*, p. 23.

⁷⁶ G. Le Rider, *À propos d'un passage es poroi de Xénophon: la question du change et les monnaies incuses d'Italie de sud*, Publications d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université Catholique de Louvain, LIX, Numismatica Lovaniensia 10; Kraay — Mørkholm *Essays, Numismatic Studies in Memory of C. M. Kraay and O. Mørkholm*, ed. G. Le Rider, K. Jenkins, N. Waggoner, U. Westermark, Louvain-La-Neuve, 1989, p. 167.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ D. Gerin, C. Grandjean, M. Amandry, Fr. de Callatay, *op.cit.*, p. 23.

⁷⁹ M.M. Daremberg, Ch.E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*, I-IV, Paris, f. a., p. 468.

⁸⁰ M. Gramatopol, *op.cit.*, p. 6.

⁸¹ C. Preda, H. Nubar, *op.cit.*, p. 23.

⁸² F. Panait-Bîrzescu, *op.cit.*, p. 212.

⁸³ V. Lungu, Gh. Poenaru Bordea, *Un trésor de monnaies d'Istros à Orgamé*, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, ed. A. Avram, M. Babeș, București, 2000, p. 291.

⁸⁴ F. Panait-Bîrzescu, *op.cit.*, p. 212; R. Florescu, *Istoria artei*, București, p. 163; R.R. Holloway, *The Severe Style and the Severe style period*, în *Lo Stile Severo in Grecia e in Occidente*, ed. N. Bonacassa, Studi e Materiali dell'Istituto Archeologico dell'Università di Palermo, Roma, 1995, p. 43-47; J. Debicki, J.-F. Favre, D. Grünewald, A.F. Pimentel, *Istoria artei (pictură, sculptură, arhitectură)*, București, 2000, p. 31.

⁸⁵ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 49; Gh. Poenaru Bordea, *op.cit.*, p. 14.

⁸⁶ Despre tendința de redare realistă a portretelor în lumea monetărilor grecești vezi la G.C. Belloni, *Le promesse „realistiche” del ritratto fisiognomico sulle monete greche*, NAC, 5, 1976, p. 53-69.

cu atât mai mult cu cât, se pare, aspectul exterior era mult mai apreciat în lumea greacă dacă piesa era circulară⁸⁷. Depresiunea rectangulară se păstrează, se extinde, dar este mai mult presupusă prin slabele urme existente, superficiale. Reprezentarea de pe avers este făcută tot frontal, menținându-se însă o oarecare severitate în expresie, dar detaliile de redare oferă, pe de o parte, chipuri cvasi-tinere, pe de altă parte, părul este diferit ilustrat pentru fiecare cap în parte⁸⁸. De regulă, părul unuia dintre personaje este ondulat, iar celălalt are o coafură sub forma unor țepi⁸⁹. Pe revers, acvila apare într-o poziție semistatică; de cele mai multe ori penele sunt în relief, observându-se net o diferență de ilustrare și tratare a fiecărui detaliu în parte și, de ce nu, același fenomen reflectat la întreaga imagine tipică. Uneori apare pătratul incus, mai mare decât în cazul seriei anterioare, alteori el este doar presupus sau este lăsată impresia prezenței sale. Acvila pare să ciugulească delfinul, acesta din urmă fiind la îndemâna ei, fiind ancorat de gheare. Ea este înclinată față de axul central al câmpului monetar, spre partea stângă, iar coada este redată ca un evantai.

A treia serie surprinde uneori prin apariția la puține exemplare a părului redat mult diferit, în față sub forma unor „șnururi groase încolăcite“, fapt ce ar putea fi identificat, dacă nu exagerăm, cu elementele unei căciuli. Câteodată se păstrează, destul de slab imprimat, pe revers, conturul unui pătrat incus⁹⁰, de cele mai multe ori însă greu lizibil. Imaginea de pe revers prezintă „acțiunea” orientată spre stânga și foarte rar spre dreapta.

A patra serie și cea mai bogată ca număr de exemplare corespunde stilului artei clasice. Pe avers cele două capete sunt tinere, chiar par adolescente, părul fiind redat cu cărare pe mijloc, mai mult ondulat, uneori cu zuluți pe frunte, la unul dintre capete pieptănătura fiind mai ridicată, în timp ce reversul câștigă în finețe, claritate și precizia detaliului. Pe revers apare aceeași imagine, parasemon-ul cetății. Această imagine prezintă „acțiunea” orientată spre stânga și foarte rar spre dreapta⁹¹. De multe ori acvila apare aproape la orizontală (mai rar arcuită), cu aripile strânse, gâtul fiind îndoit (cu penele zbârlite sau în poziție normală), coada ca un evantai (sau ca două, trei ori patru nervuri bine individualizate), adoptând mai degrabă o poziție de așteptare, nerepezindu-se asupra delfinului. Ciocul acvilei poate fi apropiat de capul delfinului (sau de gura mamiferului) sau, alteori, îndepărtat. În sfârșit, delfinul poate avea dimensiuni mici, mijlocii sau mari, în acest caz având un aspect alungit. Perlarea anumitor detalii este un alt fapt de înregistrat. Pastilele (subțiri sau groase) pot fi schifate, uneori incuse sau doar ușor adâncite, de la caz la caz cu margini ridicate și individualizate. Puritatea liniilor, sobrietatea desenului și eleganța formelor se observă pe marea majoritate a exemplarelor corespunzătoare acestei serii, trădând stilul nou, mult evoluat. Cu acest prilej artiștii monetari histrieni își impun autoritatea artistică, par a pune în valoare forța deosebită, plastică, a imaginilor, toate detaliile conlucrând în acest sens. Spre finalul său, exemplarele din cea de a patra serie pierd din calitatea și expresivitatea artistică din cauza redimensionării diametrelor, a producerii lor în urma unor tehnologii mai puțin legale, pe fondul baterii lor pentru necesități care privesc circulația monetară. Tot acum considerăm că se ajunge chiar la un schematism ireversibil, manifestat în trepte, dramatic pentru frumusețea a ceea ce a însemnat emblema Histriei, atât pe avers, cât și pe revers. Multe din exemplare par a fi imitații sau copii, ceea ce reclama un gravor cu mână bună, cu un talent apropiat de cel al artistului „original”⁹² și un model bun. Alteori, imaginea de ansamblu, atât din punct de vedere artistic, cât și din

⁸⁷ G.K. Jenkins, *op.cit.*, p. 19.

⁸⁸ F. Panait-Bîrzescu, *op.cit.*, p. 212.

⁸⁹ V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint*, Pontice, 1, 1968, p. 143.

⁹⁰ A.G. Zaginajlo, V.M. Grebenkin, *Klassifikacija rannyh serebrjannyh monety Istrii*, NE, 14, 1984, p. 35; SNG Black

Sea, pl. VIII, nr. 227; V. Lungu, Gh. Poenaru Bordea, *op.cit.*, p. 282-300.

⁹¹ SNG Raby and Güterbock, pl. XXIX, nr. 761; G. Talmațchi, *Date noi privind descoperirile monetare grecești din Dobrogea*, Analele Dobrogei, s.n., 6, 2000, 1, p. 15, nr. 35.

⁹² G.F. Hill, *op.cit.*, p. 33.

punct de vedere al legendei, este deplorabilă (doar zgârieturi), ștanțele nesugerând vreo aptitudine relevantă, iar greutatea ar vădi un submultiplu⁹³, deși nu credem că aceasta ar fi fost intenția. Totuși, „copierea” lor nu trebuie să surprindă, având în vedere existența deja în zona noastră, ca și în cea balcanică, în general, a unor preocupări în această direcție⁹⁴. De asemenea, o cauză a apariției unor imitații (de stil barbar) poate fi explicată și prin lărga circulație a monedelor de argint histriene, o analogie fiind de remarcat în cazul emisiunilor de argint thasiene⁹⁵. Oricum, capacitatea de a copia o monedă originală de către mediul autohton denotă prezența unei componente importante a elenizării, fapt asemănător petrecut și în spații geografice aflate la o distanță apreciabilă de zona noastră⁹⁶. Pe această cale se obțineau profituri locale sau personale⁹⁷. Totodată, practica copierii unor exemplare de succes, evidențiate în comerțul desfășurat pe distanțe mai mari (de obicei a celor de argint), a fost considerată o dovadă a prezenței unor perioade de criză (identificate în secolul al IV-lea a.Chr., secolul al III-lea și în secolele II-I a.Chr.)⁹⁸. Existența falsurilor nu putea decât să creeze severe probleme de natură economică pentru centrul emitent de monedă originală, repercusiunile fiind pe măsură.

Cu excepția secolelor II-I a.Chr. (și nici acestea în totalitate), perioadele de criză nu se întind mai mult de unu sau două-trei decenii. În final, remarcăm și poziția adoptată de Teodor Gerasimov, cu trei decenii în urmă, conform căreia monedele de argint de la Histria, cele cu un stil de realizare „incorect”, ar fi falsuri contemporane și nu antice⁹⁹, idee cu care nu putem fi de acord în totalitate. Și aceasta deoarece studiile noastre și ale unor colegi numismați au evidențiat numeroase exemplare considerate a fi imitații de epocă și, altele, piese emise chiar de monetăria histriană. Stilul de redare a aversurilor și reversurilor nu ține de incapacitatea sau de talentul falsificatorilor actuali, ci de capacitățile tehnice și artistice ale anticilor doritori de a concura monetăriile oficiale. Fără îndoială că în circulația de pe piața anticarilor, și uneori și în interiorul unor colecții ale unor institute sau muzee, sunt dispersate și falsuri moderne care pot crea inconveniente periculoase pentru analizele de specialitate. Și nu sunt numai piese histriene¹⁰⁰. Dar acest lucru nu poate anula variantele imitate în epoca respectivă. O diferențiere sau mai multe în interiorul acestei categorii de monede este foarte dificil de realizat, neavând niște repere consistente, singurele observații fiind de făcut, după cum am văzut, în funcție de material și tehnica de execuție. Totuși, ceea ce este de reținut este practicarea realizării unor imitații barbare, care redau relativ iconografia unui tip monetar bine cunoscut pe piețele comerciale ale lumii analizate. Aceste piese erau produse pentru a fi

⁹³ R. Netzhammer, *O monedă istrieană de origine barbară*, BSNR, 22, 1927, 61-64, p. 17.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Maroneia*, Berlin, 1987, p. 179-180; O. Picard, *Thasos et la Thrace: l'apport des monnaies de bronze*, în *Studies on settlement life in ancient Thrace, Proceedings on the IIIrd International Symposium „Cabyre”, 17-21 May 1993, Jambol, in memoria prof. Velizari Velkov*, Jambol, 1994, p. 267.

⁹⁶ Aspecte privind situația din Sicilia vezi la M.H. Hansen, T.H. Nielsen, *An inventory of archaic and classical poleis. An investigation conducted by the Copenhagen polis centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 2004, p. 148, iar cea generală a contrafacerilor prin prisma documentelor literare și epigrafice la J.M. Jones, *Testimonia Numaria: Greek and Latin Texts concerning Ancient Greek Coinage*, I, Londra, 1993, p. 353-366; Th. Figueira, *The power of money. Coinage and politics in the Athenian Empire*, Philadelphia, 1998,

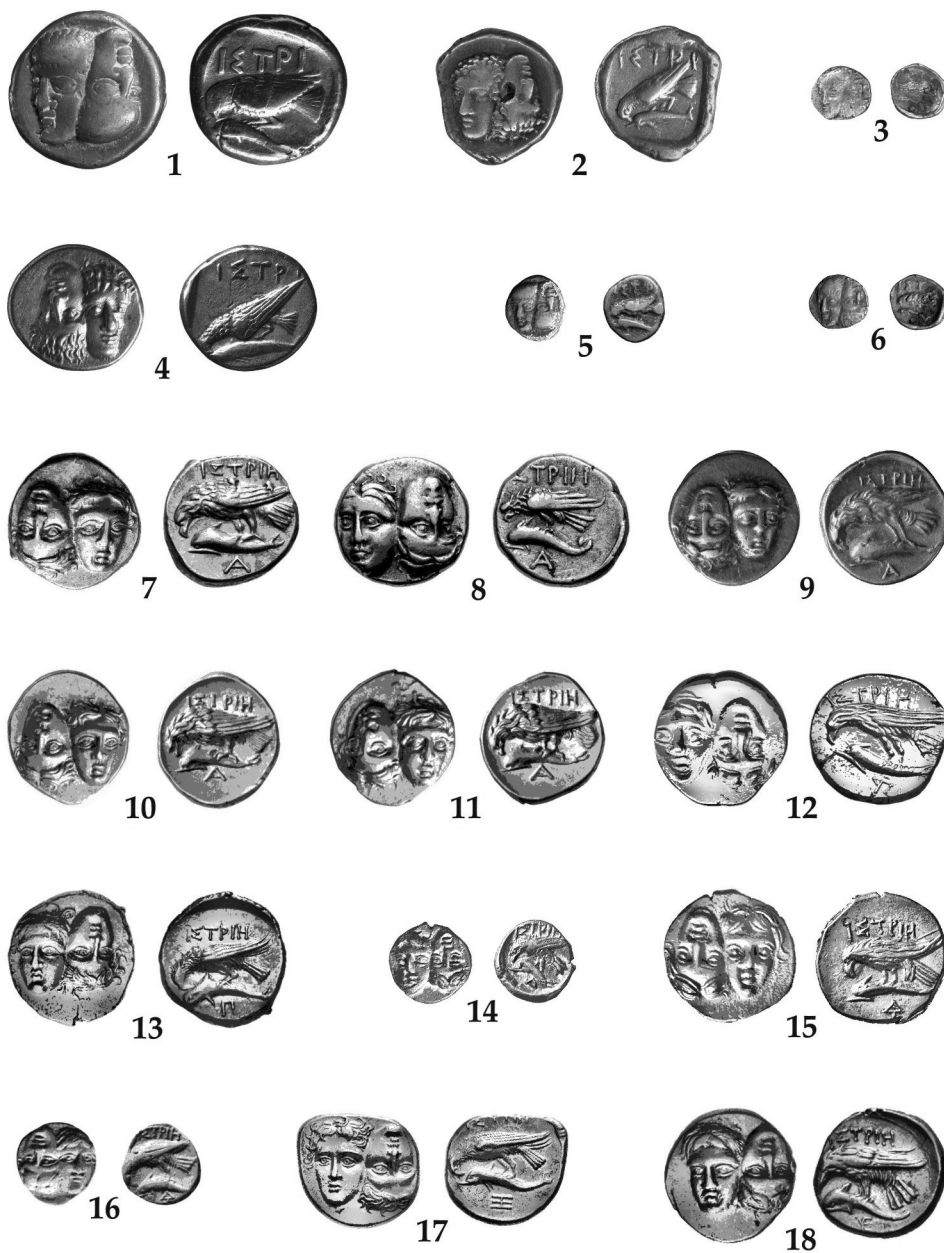
p. 528-568; P. Van Alfen, *Problems in ancient imitative and counterfeit coinage*, în *Making, Moving and Managing: The New World of Ancient Economies B.C.*, ed. Z.H. Archibald et alii, Oxford, 2005, p. 323-344.

⁹⁷ R. Wallace, *Remarks on the Value and Standards of Early Electrum Coins*, în *Hacksilber to Coinage: New Insights into the Monetary History of the Near East and Greece*, ed. M.S. Balmuth, 2001, New York, p. 131.

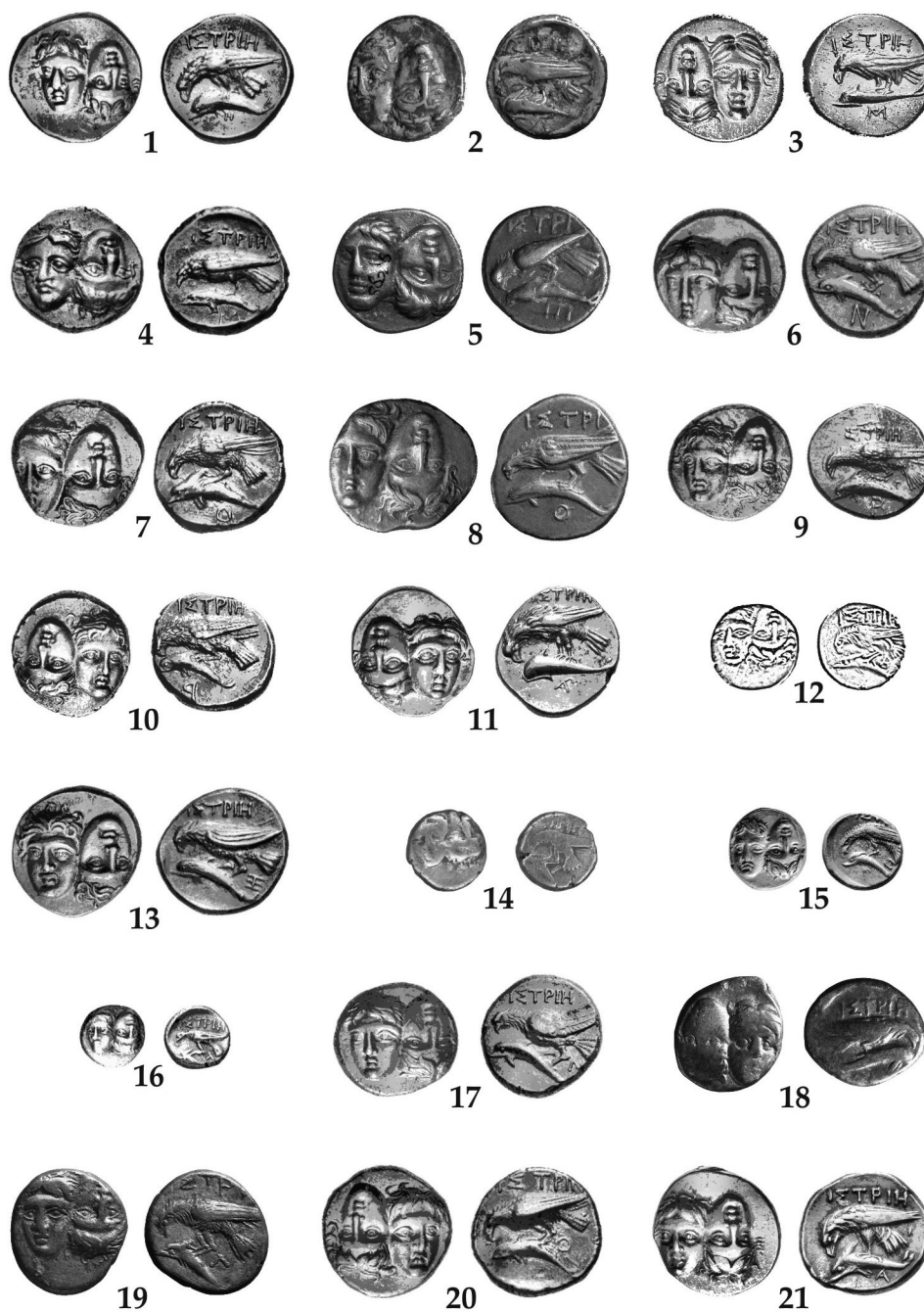
⁹⁸ K. Dimitrov, *Imitations of Greek coins in the Getic State with capital Helis? în „Sboryanovo” during the Early Hellenistic Age. Studia in honorem X Congressus Studiorum Thracicorum*, Thracia, 16, 2005, p. 148.

⁹⁹ T. Gerasimov, *Falșivi moneti v Rumania i u nas*, NSfSofia, 4, 1972, 2, p. 32.

¹⁰⁰ R. Martini, *Contraffazioni, imitazioni, falsificazioni: Falsificazioni monetali: note introduttive*, Bolletino di Numismatica, 8, 1987, 4, p. 158-174.

Pl. I. Monede de argint de tip Apollon (seriile I, II și III) emise în epocă autonomă.

Pl. II. Monede de argint de tip Apollon (seria a III-a) emise în epocă autonomă.

Pl. III. Monede de argint de tip Apollon (seriile III și IV) emise în epocă autonomă.

Pl. IV. Monede de argint de tip Apollon (seriile III și IV) emise în epocă autonomă.

utilizate de persoane aflate în afara lumii grecești și ele oferă anumite indicii privind unele practici specifice lumii comerciale și sociale din momentul cronologic luat în considerație.

Un alt tip emis de atelierul de la Histria în argint, în epocă autonomă, este cel cu Demetra (cultul ei fiind atestat și pe baze epigrafice)¹⁰¹, care, însă, este rar în descoperirile monetare (două exemplare publicate care au fost bătute cu aceeași pereche de ștanțe, respectiv alte două, din care una aproape distrusă și ultima aflată într-o colecție particulară din România, bătută cu o pereche de ștanțe diferită de cele anterioare)¹⁰². Identificat nu de mult, el repetă, din punct de vedere iconografic, imaginile de pe exemplarele din bronz, de pe una din seriile cu aceeași divinitate, emise de respectiva cetate. Astfel, pe avers apare capul cu văl și cunună de spice al zeiței, orientat spre dreapta, iar pe revers cunoscuta imagine cu acvila și delfinul, în stânga fiind poziționat spicul de grâu. Trebuie subliniat faptul că deși acvila și delfinul sunt orientați spre stânga, capul acvilei este întors spre dreapta¹⁰³. După cum aminteam anterior, se pare că sunt cunoscute patru exemplare din acest tip¹⁰⁴. O variantă a acestui tip monetar, sau poate un tip de sine stătător, are pe avers chipul tânăr al Demetrei, fără văl, deasupra capului fiind reprezentată o cistă, în timp ce pe revers nu mai apare spicul de grâu, restul tabloului fiind identic¹⁰⁵. Demetra era considerată protectoare a agriculturii și a roadelor pământului, cu precădere a creșterii grâului, a vieții sociale armonioase și a fertilității, mitul ei făcând o trimitere la ciclul naturii, al anotimpurilor și al recoltelor¹⁰⁶. La Histria, cultul divinității, deși este atestat doar din epocă elenistică, s-a bucurat de o mare popularitate, mai ales în teritoriu, acolo unde relațiile agrare erau dominante¹⁰⁷.

Recapitulând informațiile existente privind iconografia tipului monetar foarte apreciat și căutat în epocile respective, caracteristicile primei grupe (severitate arhaică, păr perlat sau buclat, pătrat incus), a celei de a doua (semiseveritate arhaică, păr sinuos-buclat, vălvoi, figură cu detalii foarte bine individualizate, expresive, pătrat incus), a celei de a treia (păr redat sub forma unor „șnururi groase încolăcite“, care ar putea fi identificate, dacă nu exagerăm, cu elementele unei căciuli, prezența slabă a unui contur de pătrat incus); a celei de a patra (capetele adolescente, părul redat cu cărare pe mijloc, mai mult ondulat, uneori cu zulfii pe frunte, „perlarea” anumitor detalii, puritatea liniilor, sobrietatea desenului și eleganța formelor se observă pe marea majoritate a exemplarelor acestei serii, trădând stilul nou, mult evoluat) compun un ansamblu reprezentativ pentru capacitățile artistice ale monetăriei locale, cu certe influențe venite din curentele artistice specifice lumii grecești (arhaică, clasică și elenistică). Așa cum s-a observat, redarea din față a personajelor a fost preferată în detrimentul profilului, poate chiar datorită expresivității menționate, fapt atestat și practicat în ansamblul colonial grec¹⁰⁸. Unele exemplare „decăzute” ca stil de execuție par a aparține și atelierului histrian, și practicii sporadice manifestate de către geți de a copia piese apreciate

¹⁰¹ D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, 1998, p. 48-51.

¹⁰² R. Münsterberg, *Monete nouă din Istros*, BSNR, 16, 1921, 37-40, p. 48-49; A. Popescu, *O rară monedă elenistică de argint bătută la Istros*, BSNR, 92-97, 1998-2003, 146-151, 2003, p. 351-353 și nr. 7.

¹⁰³ *La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Vente Aux Enchères*, I, 22-24 Novembre 2003, Lausanne, 2003, p. 19, nr. 76; G. Talmațchi, I. Sandor, *Noi date privitoare la unele rarități monetare histriene*, Pontica, 39, 2006, p. 368, nr. 3.

¹⁰⁴ Gh. Poenaru Bordea, *op.cit.*, p. 18-19, nr. 20, p. 113; A. Popescu, *op.cit.*, p. 353, nr. 17.

¹⁰⁵ *La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Vente Aux Enchères*, I, 22-24 Novembre 2003, Lausanne, 2003, p. 19,

nr. 75.

¹⁰⁶ H.A. Seaby, *Greek Coins and their values*, ediția a doua, Londra, 1966, p. 13-14; P. Devambez, R. Flacelière, P. Schuhl, R. Martin, *Enciclopedia civilizației grecești*, București, 1970, p. 177-178; A. Balaci, *Mic dicționar mitologic greco-roman*, București, 1997, p. 75-76; G. Lăzărescu, *Dicționar mitologic*, București, 2001, p. 111; P. Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București, 2001, p. 139-140; A. Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Iași, 2003, p. 276.

¹⁰⁷ Al. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *Coloniile grecești din Dobrogea*, în *Istoria Românilor*, I, coord. M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe, București, 2001, p. 573.

¹⁰⁸ F. Panait-Bîrzescu, *op.cit.*, p. 215.

pe largi arii de interes economic, comercial și politic. Dar nu credem că imitarea lor era un apanaj doar al geților din nordul Dobrogei, ci și al celor din restul teritoriului pontic (și nu numai), spre exemplu probabila activitate manifestată în acest sens în importantul centru descoperit la Adâncata-Floriile (com. Aliman, jud. Constanța). Ca să nu mai amintim, în general, de aceeași practică folosită de alte populații, din alte spații de interes grecesc (italice, thracice, siculice, egiptene etc.), privitor la imitarea monedelor grecești¹⁰⁹.

În acest stadiu al cercetărilor, remarcăm, pentru monetăria histriană, folosirea în epoca arhaică a pătratului incus (*quadratum incusum*), prezent pe primele emisiuni de argint locale, a căror valoare, credem, era, pentru început, cu precădere simbolică. De altfel, la fel ca și în cazul restului lumii grecești, moneda arhaică a cunoscut atribuții economice, sociale și nu în ultimul rând simbolice¹¹⁰. Pe aversul acestora sunt reprezentate două capete ale uneia sau a două divinități. Reversul lor, ca la majoritatea tipurilor lucrate în bronz în perioada autonomă, reprezintă însuși simbolul cetății, parasemon-ul acvilă pe delfin, orientarea lor fiind de regulă spre stânga și mai rar spre dreapta. Cu alte cuvinte, aversul și reversul monedelor de argint histriene reflectă, din punct de vedere simbolic, pe de o parte sacrul, pe de alta profanul¹¹¹. Din acest tip monetar, cu cele două capete imberbe adosate-inversate pe avers și cu acvilă și delfin pe revers, a fost bătut un mare număr de exemplare¹¹², observându-se diferențe iconografice mai mult sau mai puțin sesizabile, pe același tip monetar lucrând în timp mai multe generații de artiști monetari histrieni. Astfel, aceștia, prin stilul adoptat (ce putea fi local sau al unei școli locale, respectiv al epocii¹¹³), și-au depus amprenta artistică asupra uneia din emblemele orașului, printre altele destinată schimbului comercial cu populația autohtonă de la sudul și de la nordul Dunării.

În cadrul unei serii, distincția dintre gravori este dificil de făcut (dar nu imposibil de constatat), mai ales la început, dar, având în vedere repetarea tipului respectiv în etape succesive, ea apare la un moment dat. Atelierul ar fi putut să bată tipul respectiv în mod continuu, sau, mai degrabă, neregulat, din cauza unor cauze nefericite, care nu permiteau asigurarea din toate punctele de vedere a procesului monetar. Totuși, trebuie subliniată rezistența în timp a acestui tip monetar, grecii neschimbând aproape nimic la o monedă foarte căutată pe un spațiu geografic larg¹¹⁴. Faptul că monetăria histriană a rămas fidelă respectivei reprezentări câteva secole bune trădează un clar conservatorism iconografic și stilistic ce poate fi explicat din multe puncte de vedere, inclusiv economic. Iar emblema orașului, acvila pe delfin, prezentă pe monedele de argint și de bronz, este pusă în evidență cu prisosință, la fel ca și pe piese ale altor centre grecești, de o manieră constantă și chiar cvasi-predominantă pentru toate tipurile emise în perioadă autonomă¹¹⁵. Cele două capete inversate par să dețină atât o semnificație cultică, cât și una simbolică, existând o îngemănare aproape perfectă, compunând un mesaj care ne scapă astăzi, rămânând la stadiul presupunerilor, al ipotezelor mai mult sau mai puțin plauzibile.

Calitatea deosebită a imaginilor din perioada secolelor IV-III a.Chr. nu surprinde având în vedere ce a reprezentat elenismul în multe alte domenii artistice. Perioada secolelor IV-III a.Chr. pare a fi caracterizată, din perspectiva activității monetăriei histriene, ca una de batere regulată, manifestată și printr-o abundență semnificativă a tipurilor monetare în argint și bronz, acompaniată și de o expansiune economică

¹⁰⁹ D. Gerin, C. Grandjean, M. Amandry, Fr. de Callataÿ, *op.cit.*, p. 90.

¹¹⁰ D. Seaford, *op.cit.*, *passim*; S. Von Reden, *op.cit.*, *passim*.

¹¹¹ M. Gramatopol, *op.cit.*, p. 157.

¹¹² E. Condurachi, *Der Beitrag der Münzfunde von Istros zur Kenntnis des Waren und Geldumlaufes an der unteren*

Donau im vorrömischen Zeitraum, *Wissenschaftliche Annalen*, 6, 1957, 5, p. 289-304.

¹¹³ H.A. Cahn, *Analyse et interprétation du style*, în *Congres International de Numismatique, Paris, 6-11 juillet 1953*, II, Paris, 1957, p. 38.

¹¹⁴ R. Flacelière, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, București, 1976, p. 150.

¹¹⁵ G.K. Jenkins, *op.cit.*, p. 40.

și comercială, cu precădere în mediul autohton intra-dobrogean și nord-dunărean¹¹⁶. Spre sfârșitul perioadei de emisie s-a putut observa o decadentă accentuată a stilului de realizare, tendințe de „barbarizare”, poate chiar uneori o neglijență în tratarea temei iconografice, ca și o reducere reală a numerelor de exemplare pentru fiecare tip monetar în parte. Multe aspecte ale simbolisticii monetare la Histria sunt legate de cultul lui Apollon, fie Iatros, fie Delphinios. Artiștii monetari histrieni, cu excepția a câtorva elemente prezente și în lumea greacă, și-au demonstrat originalitatea în maniera de execuție a elementelor mitologice, fiind încărcate cu un profund simbolism autentic. Fiecare serie monetară a pus în evidență personalitatea în „meserie” a gravurilor, căpătând valențe oficiale și sacre¹¹⁷, fapt remarcat și la Olbia¹¹⁸. Interesantă este apariția pe aversurile monedelor a celor mai reprezentative (atât ca vechime cât și ca importanță) divinități adorate pe plan local sau zonal, iar pe revers, cu puține excepții, apar numeroase însemne și atribute ale respectivelor zeități. Sunt de remarcat imagini valoroase din punct de vedere a calității artistice, cu varii detalii anatomice ale chipului. Acesta ar fi doar un simplu indiciu asupra bogatei vieți religioase manifestate în Histria. Pe monedele din perioada arhaică părul era redat la persoanele masculine lung și coafat sub forma buclelor ondulate, răsucit la ceafă, sau sub forma unor meșe pe frunte. Pentru perioada clasică și pentru cele care au urmat tunsoarea era mai scurtă. La persoanele feminine părul era în bucle sau legat cu panglică, aceasta din urmă apărând și la persoanele masculine¹¹⁹. Modelul se caracterizează printr-o foarte mare atenție acordată atât întregului, cât și detaliului, tratat în mod minuțios de către gravor.

Monedele elenistice din coloniile vest-pontice dobrogene trădează prin expresivitatea și calitatea elementelor iconografice o viață religioasă vie, de o intensitate remarcabilă. Personajele sunt de cele mai multe ori prezentate într-o atitudine relaxată, pline de personalitate, ușor surâzătoare sau „favorabile”, cu o popularitate faptică. Nu este exclusă precizia detaliilor fizionomiei. Indiferent că sunt personaje masculine sau feminine remarcăm de cele mai multe ori eleganța, grația și finețea execuției. Cu excepția reversului monedelor de la Histria, nu există o violență a mișcării, nu apare o disturbare a unei armonii religioase. „Podoaba cea mai de preț a seriilor elenistice este portretul monetar”¹²⁰.

S-ar putea identifica, poate, o mare omogenitate în ceea ce privește permanentizarea în toate centrele și între centre a tipurilor monetare dar și o evoluție progresivă a stilurilor respective, de ce nu, de factură locală. Lumea animală, foarte bine reprezentată în lumea greacă, dar mai puțin în coloniile vest-pontice dobrogene, pare a fi depășită de cea vegetală dacă ar fi să enumerăm vița de vie, spice (spic) de grâu, frunza (de stejar sau de laur) etc. Nu în ultimul rând, la diversitatea iconografică contribuie lumea cultelor, fie a celor doar de tradiție locală, fie a celor de tradiție grecească. Reprezentarea lui Apollon, în general, cuprinde o figură imberbă, cu trăsături delicate, frunte înaltă, părul organizat în șuvițe și cu bucle ce pot ajunge pe umeri, cunună de lauri, un astfel de portret constituindu-se într-un ideal de frumusețe¹²¹. În funcție de epitetul însoțitor poate avea și alte detalii caracteristice. Monedele dețin o aleasă ținută artistică, dacă facem o comparație cu realitățile artistice inter-pontice sau a celor specifice coastei de vest și nord-vest a Pontului Euxin. Dar moneda greacă reprezintă în general o operă de artă de o frumusețe rară, remarcându-se

¹¹⁶ G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006, p. 37-39 și 43-47.

¹¹⁷ M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 4.

¹¹⁸ A.S. Rusjaeva, M.V. Rusjaeva, *Symbolics and artistic features of coins from Olbia of the late-archaic and classic time*, *Arheologija*, 4, Kiev, 1997, p. 29-38.

¹¹⁹ G. Rachet, *op.cit.*, p. 79-80.

¹²⁰ M. Gramatopol, *Artele miniaturale în antichitate*, București, 1991, p. 236; alte referiri privind portretele monetare și evenimentele istorice în perioada elenistică și nu numai pot fi găsite la N. Davies, C. M. Kraay, *The Hellenistic Kingdoms: Portrait Coins and History*, Londra, 1973, *passim*; S. Dillon, *Ancient Greek Portrait Sculpture. Context, Subjects, and Styles*, Cambridge, 2006, *passim*.

și prin migala deosebită de execuție la scară minoră¹²². *Și nu în ultimul rând este de remarcat „tinerețea” majorității reprezentărilor diverselor zeități, lucru specific modului lor de redare din întreaga lume greacă, în asociere cu seninătatea, prospețimea și aspectul înfloritor al personajelor etc.*¹²³ (iar veșnicia și permanența lor „donată” eternității joacă același rol și prin intermediul documentului metalic monetar supus călătoriei în timpul „uman”).

Emisiunile monetare ale atelierului histrian din perioadă autonomă reprezintă, ținând seama de raporturile dintre monedă și artă, dintre monedă și simbol și dintre monedă și circulație, izvoare numismatice de prim ordin în ceea ce privește cercetarea vieții artistice, religioase, economice și comerciale, specifice secolelor V-I a.Chr. (cu mai multe perioade relevante) din teritoriul pontic. Totodată, este de amintit că „progresul sau regresul monetăriei grecești antice precede în paralel progresul sau regresul artei frumoase în genere”¹²⁴.

Moneda greacă a reprezentat, după părerea noastră, în epocă autonomă, un univers complex, creat de gândirea economică, de gândirea politică, de gândirea artistică și nu în ultimul rând, de cea religioasă. Fiecare monedă era o operă în sine, iar cetatea era beneficiara unor serii monetare splendide, așa cum pare a fi situația în secolele autonomiei orașelor vest-pontice dobrogene. Fie că analizăm reușite deosebite din punct de vedere artistic, fie că analizăm reușite din punct de vedere tehnic, tipurile monetare se înscriu în categoria pieselor specifice curentului zonal sau în perioada de început a trăsăturilor generale ale lumii grecești.

Considerations regarding the iconography of the Histrian mint in the light of the silver issues

ABSTRACT

The monetary issues of the Histrian mint during the autonomous period, represent, taking into consideration the relationships between money and art, between art and symbol and between coin and circulation, numismatic sources of first rank outstanding the research of the artistic, religious, economic life and trade specific to the 5th-1st century BC. (with several relevant periods) of the Black Sea territory. It is also to be noticed that „the Greek mint progress or regress precedes the progress or regress of beautiful art in general“.

Summarizing the existing information on the iconography of such highly regarded and wanted monetary type during those times, the first group characteristics (archaic severity, gem or curly hair, *quadratum incusum*), of the second one (archaic half-severity, sinuous-curly, disheveled, hair, face with individualized, expressive details, *quadratum incusum*), the third one (hair represented as „thick entangling cords”, which could be identified, if not exaggerate, with the elements of a cup, the presence of a weak contour of a *quadratum incusum*), to fourth one (the teenager heads, hair parted in the middle, more waved, sometimes with „kink“ on the forehead, „the beading”, certain details, the purity of lines, sobriety and elegance of forms design are to be noticed on the majority of samples of this series, showing the new style, more developed) compose a representative ensemble for the artistic skills of the local mint, with certain specific artistic influences from the Greek world (archaic, classical and Hellenistic). As it was noted, the representation of the characters from the front side was preferred to the profile disadvantage, perhaps because of that already mentioned expressivity, fact attested and practiced throughout the colonial Greek

¹²¹ F. Guirand, *Mythologie générale*, Paris, 1935, p. 104.

¹²² Fr. de Callataÿ, *Beauté et sublimité des monnaies grecques*, în *Monnaies grecques-Monnaies celtes, Catalogue de l'exposition numismatique de la BCL*, 13 janvier–2 février

2007, Banque Centrale du Luxembourg, Luxembourg, p. 19-33.

¹²³ Așa cum constată în general și W.O. Otto, *Zeii Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*, București, 1995, p. 135.

¹²⁴ S. Ricci, *Monete greche*, Milano, 1917, p. 421-422.

ensemble. Some copies of poor style seems to belong to the Histrian mint and to the sporadic practice manifested by Gethians, trying to copy the pieces very well appreciated in the broad areas of economic commercial and political interest. But the author do not believe that imitation was a privilege only of the Gethians in northern Dobruja, but also in the rest of the Black Sea territory (and beyond), such activity likely to manifest in the important centre discovered at Adâncata-Floriile (Aliman commune, Constanța county). Not to mention, generally, the same practice used by other peoples, from other places of Greek interest (Italy, Thrace, Siculi, Egyptian etc.) regarding the imitation of the Greek coins.

In this stage of research, the author notice for the Histrian coins the usage in the archaic period of the *quadratum incusum*, present on the first local silver issues, whose value was initially mainly symbolic, conventional. Moreover, like in the rest of the Greek world currency, the archaic coins had economic and social powers, and not least symbolic. On their obverse are the two heads of one or two deities. Their reverse, as in most types worked in bronze during the autonomous period, represent the very symbol of the town, the *parasemon*, eagle on dolphin; their orientation is usually to the left and rarely to the right. In other words, the obverse and reverse of the Histrian silver coins reflected in symbolic terms the sacred part, and on the other hand the profane. Of this coin category, with the two raw heads on the obverse and reverse with eagle and dolphin on the reverse, was issued a large number of copies, being noticed more or less discernible iconographic differences; on the same coin type there worked several generations of Histrian monetary artists. Thus, by the style they adopted (which could be a local one or of a local school, or the period style) have marked artistically one of the town symbols, destined to the trade exchanges with the autochthonous population from the south and north of the Danube.

FIGURES CAPTION

- Pl. I. Silver coins of Apollo type (1st, 2nd and 3rd series) issued during the autonomous epoch.
- Pl. II. Silver coins of Apollo type (3rd series) issued during the autonomous epoch.
- Pl. III-IV. Silver coins of Apollo type (3rd and 4th series) issued during the autonomous epoch.